

STUDIOS.H

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Departamentul de Istorie, Patrimoniu și
Teologie Protestantă
Centrul de Cercetare a Patrimoniului și
Istoriei Socio-Culturale

VOLUME XVII / 2020

**STUDIA UNIVERSITATIS
CIBINIENSIS**
Series Historica

Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu
2020

Scientific Board:

Paul **NIEDERMAIER**, Ph.D. Member of Romanian Academy (The Institute of Socio-Human Research Sibiu, Romania)

Konrad **GÜNDISCH**, Ph.D. (Siebenbürgisches Kulturzentrum „Schloss Horneck“ e.V., Germany)

Dennis **DELETANT**, Ph.D. (School of Slavonic and East European Studies, University College of London, United Kingdom)

Hans-Christian **MANER**, Ph.D. (“Johannes Gutenberg” University of Mainz, Germany)

Florin **CURTA**, Ph.D. (College of Liberal Arts and Sciences, University of Florida, USA)

Jiri **MACHACEK**, Ph.D. (Masaryk University of Brno, Czech Republic)

Nándor **BÁRDI**, Ph.D. (Research Institute of National and Ethnic Minorities of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary)

Rainer **SCHREG**, Ph.D. (Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz, Germany)

Konrad **CLEWING**, Ph.D. (Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, Regensburg, Germany)

Mathias **BEER**, Ph.D. (Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen, Germany)

Editorial Staff:

Sorin **RADU**, Ph.D. – Editor in Chief

Ioan Marian **ȚIPLIC**, Ph.D.; Sabin Adrian **LUCA**, Ph.D.; Zeno Karl **PINTER**, Ph.D.; Silviu Istrate **PURECE**, Ph.D.; Radu Ștefan **RACOVÎȚAN**, Ph.D.; Mirel **BUCUR**, Ph.D.

Ioan **ALBU**, Ph.D. – Editorial Secretary

Sebastian **CORNEANU**, Ph.D. – Graphic Design

The journal was classified category B by the National Council for Scientific Research (History and Cultural Studies) and indexed in BDI: SCOPUS-Elsevier, ERIH Plus, EBSCO, Index Copernicus and CEEOL. <http://ccpisc.ulbsibiu.ro/language/en/studia-en/>

ISSN 1584-3165

Address for correspondence

Department of History and Patrimony 550024 SIBIU, Victoriei Street, no. 5-7, tel.: + 40269 214468; fax: + 40269 214468; E-mail: ioan.albu@ulbsibiu.ro;
sorin.radu@ulbsibiu.ro

Cuprins / Contents

Arheologie / Archaeology

Anamaria TUDORIE

Forme de vase ceramice Starčevo-Criș identificate la Miercurea Sibiului-Petriș (jud. Sibiu), Sălișteea (jud. Alba), Cristian I (jud. Sibiu) și Cristian III (jud. Sibiu)

Starcevo-Cris Ceramic Vessels Shapes Identified at Miercurea Sibiului-Petriș (Sibiu County), Salistea (Alba County), Cristian I (Sibiu County) and Cristian III (Sibiu County)11

Sabin Adrian LUCA

Prehistoric carved stones, discovered on lot 1 (Alba Iulia), site 2, of the A10 Sebeș Alba – Turda highway.....23

Silviu I. PURECE, Claudiu MUNTEANU

Argint pentru războinici. Un tezaur de tetradrahme „de tip thasian” din colecția Muzeului Național Brukenthal

Silver for Warriors. A Hoard with “Thasian Type” Tetradrachms from Brukenthal National Museum’s Collection.....41

Ion Marian ȚIPLIC

Biserica fortificată din Șaroș pe Târnavă / jud. Sibiu. Cercetări arheologice. I

Fortified Church in Șaroș pe Târnavă / Sibiu County. Archaeological Researches. I.....61

Istorie / History

Csaba SZABÓ

Pilgrimage and Healing Sanctuaries in the Danubian Provinces.....83

Ioan ALBU

The Fragmentary Inscription on the Hungarian Raid of the Year 943

– New Epigraphic Analysis and Interpretations99

Alexandru SIMON

Despre speranțele bizantine și transilvane ale Casei de Jagiello: de la începutul anilor 1470 la sfârșitul anilor 1490

On the Byzantine and Transylvanian Hopes of the House of Jagiello: From the Early 1470s to the Late 1490s.....105

Paul Victor LANGA	
<i>Chivotul – sursă în cercetarea evoluției istorice a aspectului lăcașurilor de cult. Studiu de caz – Bisericile din Turnu Roșu, Ocna Sibiului, Teiuș</i>	
<i>The Ark – a Source for Research into the Historical Evolution of Church Architecture. Case Study – Churches from Turnu Roșu, Ocna Sibiului and Teiuș</i>	115
Daniela DÂMBOIU	
<i>Identificarea comanditarului frescelor din interiorul casei de pe str. Mitropoliei, nr. 17, Sibiu</i>	
<i>Identification of the Commissioner of the Frescoes Painted Inside the House on Mitropoliei Street, no. 17, Sibiu</i>	125
Sebastian CORNEANU	
<i>De la Doamna cu coasa la “Punks not Dead”. Atribute iconice ale reprezentărilor Morții din Evul Mediu până în epoca muzicii rock</i>	
<i>From the Grim Reaper to “Punks not Dead”. The Iconic Attributes of Death’s Representations from the Middle Ages to the Age of Rock Music</i>	141
Alin BURLEC	
<i>Schimbări sociale într-un stat nou. Conștiința de clasă și muncitorii din România la sfârșitul secolului al XIX-lea</i>	
<i>Social Changes in a New State. Class Consciousness and the Romanian Workers at the End of the 19th Century</i>	161
Radu RACoviȚAN, Daniel CREȚU	
<i>Din istoricul relațiilor româno-elene. Incidentul de la Pireu (30 mai/12 iunie 1910)</i>	
<i>The History of Romanian-Greek Relations. The Piraeus Incident (May 30 / June 12, 1910)</i>	177
Sorin RADU	
<i>Un episod din chestiunea unificării Basarabiei cu România: activitatea Comisiei Regionale de Unificare (1921)</i>	
<i>An Episode from the Question of the Unification of Bessarabia with Romania: the Activity of the Regional Unification Commission (1921)</i>	185
Ana-Maria UNGUREANU-ILINCA	
<i>Alegeri comunale din anul 1930. Studiu de caz: comuna Ocna Sibiului, Județul Sibiu</i>	
<i>The Communal Elections from 1930. Case study – Ocna Sibiului Commune, Sibiu County</i>	211

Marian PĂTRU

„Restaurarea Românișmului în Destinul său Istoric”. *Imaginea Legiunii „Arhanghelul Mihail” în Presa Bisericii Ortodoxe Române între 1936-1941. Studiu de Caz: Ziarele Oficiale ale Mitropoliei Ardealului*
Restoration of Romanianism in its Historical Destiny”.
The Image of the Legion „Archangel Michael” in the Press of the Romanian Orthodox Church between 1936-1941. Case Study: Official Newspapers of the Metropolitanate of Transylvania.....**243**

Liliya TSYGANENKO

The Hidden Tragedy (June 13, 1941 in the Fate of the Inhabitants of the Danube Region).....**259**

Ramona BESOIU

Bleiben oder gehen? Abbild der Auswanderungsgünde Rumäniendeutscher in der Erinnerungsliteratur (1939-1947)
Bleiben oder gehen? The Reasoning behind the Emigration of Ethnic Germans from Romania as Reflected in their 1939-1947 Memoirs.....**275**

Paul-Florin MARICA

Norme și practici în recrutarea elevilor pentru școlile județene de partid (1947-1953)
Norms and Practices in Recruiting Students for County Party Schools (1947-1953).....**307**

Recenzii / Reviews

Ana-Maria UNGUREANU-ILINCA

Bogdan Murgescu, Andrei Florin Sora, *România Mare votează – Alegerile parlamentare din 1919 „la firul ierbii”*
(Iași: Polirom, 2019), 458 p.....**325**

Alin BURLEC

Adi Dohotaru, *Socialiștii, O moștenire (1835-1921)*
(Chișinău: Editura Cartier, 2019), 511 p..... **329**

Paul-Florin MARICA

Cosmin Popa, *Intelectualii lui Ceaușescu și Academia de Științe Sociale și Politice (1970-1989)* (București: Litera, 2018), 352 p.....**333**

Despre speranțele bizantine și transilvane ale Casei de Jagiello: de la începutul anilor 1470 la sfârșitul anilor 1490

Alexandru SIMON*

Abstract

On the Byzantine and Transylvanian Hopes of the House of Jagiello: From the Early 1470s to the Late 1490s

In early 1474, Usun Hassan's envoys approached Casimir IV Jagiello, king of Poland. In spite of his recent crushing defeat suffered at the hands of Ottoman sultan Mehmed II, Usun was confident that together with Casimir he would prevail over the Turk. The khan offered a matrimonial union between his dynasty in the making and the House of Jagiello and, in return for Casimir's anti-Ottoman support, Usun was willing to grant Byzantium (to Jan Albert) and support the Jagiellos in their conflict with Matthias Corvinus over Hungary (where Casimir the Younger had already attempted to win the throne in 1471) and Bohemia (where Wladislaw had succeeded in gaining part of the kingdom in 1471). The highly promising monarchic prospects of the three sons of Casimir IV, Casimir the Younger, Wladislaw and Jan Albert, were depicted by Jan Długosz in close connection to the Transylvanian claims voiced at that time by Casimir IV himself. This quite unlikely pairing (Byzantium and Transylvania) resurfaced at the end of the century, when Jan Albert, officially on his road to defeat the Ottoman Empire, attempted to dethrone Stephen III of Moldavia (1497), but failed, due also to the support received by Stephen from within the Voivodate of Transylvania.

Keywords: *Usun Hassan, Casimir IV Jagiello, Jan Albert, Jan Długosz, Stephen III of Moldavia, Byzantium, Transylvania, crusading, dynastic union.*

După Jan Długosz, în prima parte a lunii februarie 1474, trimisul venețian Caterino Zeno¹, plecat de la hanul turkmen Uzun Hasan, a ajuns la Cazimir al IV-lea Jagiello, regele Poloniei². Aducea două mesaje pentru rege – unul oficial și altul secret³ – din

* Academia Romana Filiala Cluj-Napoca, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu, nr. 12-14 (alexandrusimon2003@gmail.com).

¹ A se vedea și „memoriile” sale: *De i commentarii del viaggio in Persia di M. Caterino Zeno il K. & delle guerre fatte nell'imperio persiano, dal tempo di Ussuncassano*, Venezia, 1558 (Zeno).

² Contextul la O. Cristea, N. Pienaru, „Țara Românească și bătălia de la Bașkent”, *Analele Putnei*, VIII, 1 (2012), 17-36. Uzun avea date europene destul de bune, oferite însă în prea mare măsură de rețelele pontice de informații și de trimișii Veneției de la curtea sa.

³ M. Dąbrowska, “Uzun Hassan's Project of Alliance with the Polish King,” *Hidden Secrets: Late Byzantium in the Western and Polish Context*, M. Dąbrowska (ed.) (Łódź, 2017), 211-232, 211-212. La 1474, se împlineau și treizeci de ani de la cruciada de la Varna.

partea hanului, umilit în luptă de Mehmed al II-lea în august 1473⁴, fapt trecut încă adesea sub tăcere în „Creștinătatea liberă”⁵. Vorba de taină a hanului era: dacă *întâiul născut* al lui Cazimir al IV-lea se căsătorește cu una dintre cele *două* fiice ale lui Uzun Hasan și ale *Caterinei de Trebizonda*⁶ și – mai ales – dacă Cazimir îl ataca pe sultanul otoman în primăvara care stătea să înceapă, Uzun avea să-i dea Casei de Jagiello Bizanțul (desigur, după ce sultanul era învins) și avea și să-l ajute pe regele Poloniei în conflictul său cu Matia Corvinul⁷ pentru coroanele Boemiei și Ungariei⁸. Cazimir al IV-lea i-a mulțumit lui Caterino Zeno, soțul Violantei, nepoata Theodoriei *de Trebizonda*, soția lui Uzun Hasan⁹. Regele i-a mai spus lui Zeno că-i va răspunde – prin propriul său emisar – speranței musulmane a Crucii de după cucerirea otomană a Negroponte-ului venet (1470)¹⁰. L-a trimis – sub protecția sa – pe Zeno la următoarea lui destinație, tocmai la Matia, cu care Cazimir era nevoit să încheie un armistițiu¹¹.

⁴ Pentru implicațiile musulmane, vezi și S. Har-El, *Struggle for Domination in the Middle East: The Ottoman-Mamluk War, 1485-1491* (Leiden, New York, Köln, 1995), 92-94, 97-98.

⁵ Vezi de pildă, atitudinea din mai 1474, a lui Matia, prins între Jagielloni și Habsburgi, în *Urkundliche Nachträge zur Österreichisch-Deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III.* (=Fontes Rerum Austriacarum, II, 46), A. Bachmann (ed.) (Wien, 1892), no. 251, 266.

⁶ Trei fete s-au născut din căsătoria lui Uzun cu Teodora (Cantacuzino) de Trebizonda, *Despina Khatun*, numită ca atare și de venețieni, de unde și eroarea lui Długosz privind prenumele ei (C. Diehl, „Catherine ou Théodora?”, *Byzantinische Zeitschrift*, XX (1913), 88-89). Cea mai mare, Marta (*Halima*) era deja căsătorită la 1474 cu Shayk Haydar, fiul lor, Ismail I, fondând dinastia Safavidă (*Zeno*, f. 30^r; lumea pontică „euroasiatică” la R. Shukurov, *The Byzantine Turks, 1204-1461* (Leiden-Boston, 2016)).

⁷ Pe 21 februarie 1474, la Stara Wieś, Cazimir, aflat sub apăsarea noii și încă recentei ex-comunicări aruncate asupra sa și a primului său născut, Vladislav, de papa Sixt al IV-lea (martie 1472), a încheiat un armistițiu, oficial pe doi ani, cu Matia, căruia turcii îi arseseră Oradea, în urmă cu două săptămâni (A. Decei, „Incursiunea (*Akın*) a lui Mihaloglu Ali Beg asupra Orăzii în anul 1474, pe temeiul istoriei lui Ibn Kemal”, *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, N. Edroiu (ed.) (Cluj, 1974), 296-301). Acordul prevedea ca suzeranitatea regală (polonă sau ungară) asupra Moldovei să fie supusă arbitrajului (comun), până la o decizie, ambele regate având datoria să-o protejeze.

⁸ În original: [...] *Habet, inquit, Cesarem Hussenkassen pulcherrimas duas filias, ex Catherina* [Teodora, de fapt] *Trapezuntini Imperatoris filia susceptas: harum tibi maiorem natu* [Cazimir cel Tânăr] *offert unam desponsare filio, baptismo Christi perprius abluendam. Dotem vero cum ea offert omne Grecorum Imperium, non prius per te suscipiendum, donec et Constantinopolim, et omnem Greciam tibi pacificam et a Turco liberatam, effecerit. Offert insuper contra Hungariae Re-gem Matthiam omnes suos sumptus et potentias, pacificum te et filios tuos in Pannonico et Bohemico, Regnis, quae Matthias occupere iniuste nititur, effecturus.* [...] (*Annales seu cronici incliti Regni Poloniae* (=Jan Długosii Senioris Canonici Cracoviensis Opera omnia, XI-XIV), A. Przewdziecki (ed.), IV (Kraków, 1887) (*Długosz*), 601-602).

⁹ F. Babinger, *Mehmed the Conqueror and his Time*, W. C. Hickmann (ed.) (Princeton, NJ, 1978), 306. Asemenea căsătorii par să se fi înmulțit sensibil de dinainte de 1453.

¹⁰ Nu există date că un asemenea sol ar fi fost trimis/retrimis, deși, după Zeno, emisarii lui Matia și ai lui Cazimir erau încă la curtea lui Uzun în toamna lui 1473 și aparent s-au întors împreună cu el în Europa (Dąbrowska, „Uzun Hassan's Project”, 213, 226-227).

¹¹ Matia era aparent în contact și cu Ivan al III-lea al Moscovei (L. Tardy, *Beyond the Ot-toman Empire. 14th-16th Century Hungarian Diplomacy* (Szeged, 1978), 96, nota 14). În contextul acordului polono-ungar, a fost, alături de întâlnirea cu Zeno, poate unul din principalele motive pentru care Matia a lăsat să planeze incertitudinea asupra sorții lui Uzun.

La acea vreme, Ștefan se ridicase împotriva Porții¹², tocmai după ce văzuse că nici Uzun, nici conspiratorii de la curtea lui Mehmed, nu izbutiseră să-l răpună pe sultan¹³. Acestuia, domnul, ca un bun vasal, îi dăduse trupe împotriva hanului la 1473¹⁴, în timp ce unelta cu „alternativa” otomană la Mehmed¹⁵ și își pregătea intervenția în Țara Românească a lui Radu al III-lea, fidel cuceritorului Constantinopolului¹⁶. În cursul anului 1474¹⁷, sprijinit de Matia și plătit probabil, precum fiul lui Iancu de Hunedoara, de Venetia¹⁸, Ștefan a atacat în mod constant pozițiile otomane de la nordul Dunării de Jos, până când Mehmed a trimis oastea Rumeliei împotriva Moldovei¹⁹.

Cam la o lună după ce, la începutul lui ianuarie 1475²⁰, Ștefan a zdrobit trupele sultanului, un alt trimis de al lui Uzun a ajuns în fața lui Cazimir²¹. Pe atunci, regele se afla în Lituania²², cuprinsă de neliniști, atât datorită nobilimii rusofone, care căuta să se despindă de Cracovia, recunoscând autoritatea directă a Romei²³, cât și din cauza presiunilor lui Ivan al III-lea al Moscovei, o altă mare speranță anti-otomană – pierdută –

¹² A se vedea în acest subiect și A. Pippidi, „Noi izvoare italiene despre Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare,” *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XX (2002), 15-21, la 18-19.

¹³ Vezi M. Guboglu, „Izvoare turco-persane privind relațiile lui Ștefan cel Mare cu Imperiul Otoman,” *Revista Arhivelor* LIX (1982), 2, 34-35 (cronica lui Me'Ali).

¹⁴ Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Codices, [Stefano Magno] *Annali veneti e del mondo* (=Cods. 6214-6217)], III. *Ad annum 1473*, f. 576^v (trupele ambelor *Valahii* la Bașkent).

¹⁵ Ș. S. Gorovei, M.-M. Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare* (Putna, 2005), 102-105; Al. Simon, „Habsburgs, Jagiellonians and Crusading: The Wallachian Case in the 1470s,” *The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*, A. Bárány (ed.) (Debrecen, 2016), 53-68.

¹⁶ A se vedea aici Cristea-Pienaru, „Țara Românească și bătălia de la Bașkent”, 34-35.

¹⁷ Vezi și Al. Simon, „Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan,” *Revue Roumaine d'Histoire* XLVI / 1-4 (2007), 25-39.

¹⁸ Datorită rapoarelor milaneze din toamna lui 1492, nu ar trebui să mai fie loc de îndoială. Încă din anii 1970, Z. Kiereś („Zagadnienie konfliktu polsko-tureckiego w drugiej połowie XV wieku. Kwestia czarnomorska w okresie rządów Kazimierza Jagiellończyka (do 1484),” *Śląskie Studia Historyczne* III (1977), 35-62, la 46) a bănuit influența Venetiei în spatele deciziei lui Ștefan de a-l ataca pe Radu după ce Mehmed îl învinsese pe Uzun (cf. Dąbrowska, „Uzun Hassan's Project,” 216, nota 19).

¹⁹ A se vedea aici I.-A. Pop, Al. Simon, „*Ungaria et Valachia*: promisiunile *valahe* ale Republicii Sfântului Marcu din anii 1470,” *Revista Istorică*, NS, XXV / 3-4 (2015) [2016], 5-66.

²⁰ În cel mult o lună, victoria lui Ștefan a ajuns la cunoștința lui Cazimir (vezi aici și Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală* (Cluj-Napoca, 2007), 568).

²¹ Un al treilea, un alt venețian de această dată, Ambrogio Contarini, avea să ajungă la Cazimir tot într-o lună februarie, cea a anului următor (*Travels to Tana and Persia by Josafa Barbaro and Ambrogio Contarini*, W. Thomas, S. A. Roy (ed.) (London, 1873), 367).

²² De la 1474/1475 și până la 1481/1482, Cazimir a rezidat în primul rând în Lituania. Ducatul ar merita reprivit, pornind de la cele două mari mize regionale asociate acestuia: Marea Neagră (M.-M. Székely, Șt. S. Gorovei, *Maria Asanina Paleologhina, o prințesă bizantină pe tronul Moldovei* (Putna, 2006), 115-119, 129-132) și Moscova (M. A. Ciobanu, „La începutul relațiilor moldo-moscovite,” *Analele Putnei* XIV / 1 (2018), 81-100). Cele două erau unite de și prin divizații tătari (vezi și N. Pienaru, „*Proiectul scitic*. Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Hoarda cea Mare,” *Revista Istorică*, NS, XIV / 5-6 (2003), 121-135).

²³ Vezi aici B. A. Gudziak, *Crisis and Reform: The Kievan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest* (Cambridge, MA, 2001), 47-48.

a Papalității și a Veneției de la începutul anilor 1470²⁴. La fel precum Zeno, noul trimis al lui Uzun, Isaac din Trebizonda²⁵, i-a cerut lui Cazimir să-l atace în acea primăvară pe Mehmed, a cărui putere pâlise, după ce, conform lui Isaac, sultanul își pierduse cei mai buni luptători *in clade Valachica*²⁶. Introdus de Długosz în anale-le sale după panegiricul dedicat lui Ștefan al Moldovei pentru victoria de la Vaslui, dar și după descrierea aroganțelor anti-jagiellone ale regelui Matia²⁷, noul episod din relațiile dintre Uzun și Cazimir se încheia sec cu trimiterea lui Isaac la Cracovia. De acolo, după o lună de zăbavă (spre uimirea lui Jan Długosz)²⁸, Isaac avea să plece, tot precum Caterino Zeno, la Matia, la Brno²⁹.

Redusul buget regal polon al lui Cazimir (de unde dependența sa de mai întinsa Lituania)³⁰ i-ar fi permis cu greu să dea curs ofertei imperiale bizantine făcute de Uzun prin venețianul Zeno la 1474³¹. Atât la vremea bătăliei de la Vaslui, cât și după, Cazimir nu aduna 80 000 de ducați din regatul polon (cu ei s-ar fi putut acoperi soldele pe un an

²⁴ O. Halecki, *From Florence to Brest (1439-1596)* (= *Sacrum Poloniae Millenium*, V) (Rome, 1958)¹, 104-107. Raporturile apusene ale lui Ivan merită însă restudiate, plecând de la relația sa cu Ștefan, cu care își disputase Principatul de Theodoro în Crimeea (1472-1474).

²⁵ Deoarece era *genere Graecus de Trapezunda, sed secta Mahumetus* (Długosz, IV, p. 626), solul aceasta nu trebuie confundat cu evreul iberic, doctorul Isaac, folosit deja drept trimis „veneto-turkmen” atât la Buda, cât și la Suceava (a se vedea și notele lui Șt. Andreescu, „Uzun Hasan și Moldova. Noi observații,” *Analele Putnei XIII* / 1 (2017), 45-50).

²⁶ Ar fi important de știut dacă Isaac doar și-a adaptat discursul la vestea victoriei de la Vaslui (aflată pe drumul spre Cazimir), ori se și întâlnește cu Ștefan în Moldova. În general, emisarii, inclusiv cei venețieni (*Travels to Tana and Persia*, p. 30), care treceau Pontul Euxin, debarcau fie la Cetatea Albă, fie la Caffă, de unde adesea se îndreptau spre Cetatea Albă.

²⁷ Długosz, IV, 621-623 (bătălia de la Vaslui), 623-626 (Matia și Jagiellonii), 626 (solia lui Isaac). În septembrie 1474, exact când trupele otomane, retrase de la asediul Scutari-ului venet din Albania, se regrupau pentru a porni împotriva Moldovei, Cazimir rupsesse armistițiul de la Stara Wies și promise la război împotriva lui Matia (K. Baczkowski, *Walka Jagiellonów z Machiejem Korwinem o koronę czeską w latach 1471-1479* (Kraków, 1980), 92).

²⁸ Isaac poate fi bănuț că (și) spiona, posibil (și) pentru Ștefan, datorită tonului soliei sale.

²⁹ După ciocnirile ungaro-polone desfășurate în paralel cu campania otomană din Moldova, se ajunsese la un nou compromis între cei doi regi ai Boemiei, Matia, și Vladislav. Pe acest compromis, Veneția și-a clădit o bună parte din speranțele antiotomane de la începutul primăverii (vezi și I.-A. Pop, „La Santa Sede, Venezia e la Valacchia nella crociata antiottomana di fine Quattrocento,” *Transylvanian Review* XX, suppl. 1 (2011), 7-22).

³⁰ O. Halecki, *Dzieje Unii Jagiellońskiej*, I. *W wiekach średnich* (Kraków, 1919), 409-413; M. Biskup, K. Górski, *Kazimierz Jagiellończyk. Zbiór studiów o Polsce drugiej połowy XV wieku* (Warszawa, 1987), 9-17.

³¹ În raportul prezentat la Veneția, sigur nu în varianta publicată la 1558, Zeno (ff. 23^v-24^v) nu a spus vreun un cuvânt despre această ofertă a lui Uzun Hasan (vezi și mai accesibila traducere: *Travels in Persia by Caterino Zeno*, în *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, C. Grey (ed.) (London, 1873), 1-65, la 33-34).

pentru cel mult 3 000 de mercenari călare)³². Cu toate acestea, Długosz a acceptat fără rețineri oferta³³.

Uzun îl dorea drept ginere pe cel mai mare dintre băieții lui Cazimir al IV-lea, Vladislav (viitor rege al Ungariei), (co-)rege al Boemiei „husite” de la 1471³⁴. El era destinat însă unui mariaj în rândul elitei Imperiului Romano-German³⁵. Dintre băieții lui Cazimir al IV-lea și al Elisabetei de Habsburg³⁶ în discuție drept soț al uneia din fiicele lui Uzun și ale Teodorei Cantacuzino (*Despina Khatun*), fata lui Ioan al IV-lea Mare Comnen³⁷, intrau Cazimir (viitor sfânt), Jan Albert (viitor rege al Poloniei), Frederic (viitor cardinal) și Alexandru (viitor duce al Lituaniei), toți cu vârste cuprinse între 13 și 16 ani la 1474³⁸. Unul dintre ei ar fi devenit împăratul Bizanțului dacă socrul său, Uzun, sprijinit de cuscrul hanului, regele Cazimir, l-ar fi învins pe *Turc*³⁹.

Tocmai din Asia Mică, Uzun mai promisese ceva la 1474: sprijin pentru alungarea lui Matia din Ungaria și Boemia⁴⁰. La 1471, nu în ultimul rând datorită lui Ștefan care alesese să-l sprijine pe Matia (rămânând oficial neutru)⁴¹, Cazimir al IV-lea nu izbutise să-l introneze rege la Buda pe Cazimir *Iunior*, în ciuda sprijinului deloc neglijabil avut atât din Ungaria, cât și din afara ei⁴². Alungarea lui Matia rămăsese însă de actualitate la

³² Baczkowski, *Walka Jagiellonów*, 34; Dąbrowska, „Uzun Hassan's Project”, 220, nota 29. Soldele (2 ducați pe lună pentru un călăreț) erau mai mici decât în Ungaria (3 ducați pe lună) În mod convențional, un ducat venețian era schimbat la paritate cu un florin ungar.

³³ Abordarea canonicului nu a atras atenție istoriografică, spre deosebire de oferta hanului

³⁴ A. Kalous, „Italská politika, Matyáš Korvín a české země,” *Husitský Tábor XV* (2006), 149-175, la 155-159.

³⁵ Pentru politicile dinastice, vezi și K. Nehring, „Die ungarische Außenpolitik in der Zeit der Landshuter Hochzeit,” *Österreichische Osthefte XVIII* (1976), 236-245.

³⁶ Sora lui Ladislav al V-lea *Postumul*, rege al Ungariei și al Boemiei, „călăul” lui Ladislav de Hunedoara și „temnicierul” lui Matia, Elisabeta († 1505) a fost prima care s-a opus căsătoriei dintre fiica ei, Elisabeta (a III-a), și Bogdan al III-lea, fiul lui Ștefan al III-lea (Al. Simon, *Pământurile crucii: românii și cruciada târzie* (Cluj-Napoca, 2012), 69, 255).

³⁷ Vezi și notele lui T. Ganchou, „Une Kantakouzène, impératrice de Trébizonde: Théodóra ou Hélène?,” *Revue des Études Byzantines LVIII* (2000), 215-220.

³⁸ Z. Wdowiszewski, *Genealogia Jagiellonów* (Warszawa, 1968), 64-71; Sigismund, pe care Jan Albert, ar fi dorit să-l introneze la Suceava în 1497, avea șapte ani la 1474.

³⁹ Tot în februarie 1474, Veneția încerca și ea să accepte promisiunile lui Uzun, că va re-veni în acea primăvara mai puternic ca înainte (E. Cornet, *Le guerre dei Veneti nell'Asia, 1470-1474. Documenti cavati dall'Archivio ai Frari in Venezia* (Wien, 1856), no. 101, 127).

⁴⁰ Era partea cheie a ofertei sale, neglițată însă în istoriografie în raport cu cea imperială.

⁴¹ G. Székely, *Princeps omni laude maior*, 80-83. Vezi deja I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii* (București, 1914), 42-44; I. Ursu, *Ștefan cel Mare* (București, 1925), 77-79.

⁴² D. Salihović, *An Interesting Episode: Nicholas of Ilok's Kingship in Bosnia, 1471-1477* [Lucrare de Masterat (MA)] (Budapest, 2016), 42-43, 53-60. Alături de sprijinul lui Ștefan, susținerile interesate ale lui Nicolae Újlaki și Vuk Branković l-au ajutat considerabil pe Matia.

1473-1474⁴³. Se asocia unui alt proiect, tot creștin, de eliminare a *intrusului* huniad și de la Adriatică și – în special – din ceea ce mai rămăsese din Regatul Bosniei⁴⁴.

Prezentând și sprijinul lui Uzun pentru căderea lui Matia (susținere posibilă în plan european doar printr-un „intermediar” de al hanului)⁴⁵, Jan Długosz își asuma în chip limpede un proiect mult mai ambițios, drapat, ca de atâtea ori la acea vreme, în hainele cruciadei⁴⁶. Aceasta poate constitui și o explicație monarhică regională pentru durele reproșuri aduse apoi de el lui Cazimir al IV-lea, cel dorit de Transilvania drept monarh al ei chiar la vremea soliei lui Zeno (tot conform lui Jan Długosz)⁴⁷. Regele a ratat *gloria eternă* în vara lui 1476, când Mehmed era prins în capcană în Moldova⁴⁸.

După ce-și negociase liniștea cu Mehmed, pornit împotriva lui Ștefan⁴⁹, principala grijă a regelui polon era căsătorirea primului său născut, Vladislav al Boemiei, cu Barbara de Hohenzollern⁵⁰. Pe de altă parte, s-ar putea spune și că monarhul jagiellon „i-a întors” serviciul domnului moldav⁵¹. Fără de aceasta, nici intervenția lui Uzun contra lui Matia nu se putea înfăptui (Ștefan, ruda prin alianță a lui Uzun⁵², era singurul stăpânitor

⁴³ I.-A. Pop, „Alcuni aspetti della diffamazione del re Mattia Corvino nel XV secolo,” *Transylvanian Review* XXIV, suppl. 2 (2015), 26-34. Presiunea asupra lui Matia era atât de mare la 1474 încât el a trebuit să apeleze, cu succes, și la Carol *Temerarul* al Burgundiei.

⁴⁴ L. Spoljarić, “Nicholas of Modruš and his *De Bellis Gothorum*: Politics and National History in the Fifteenth-Century Adriatic,” *Renaissance Quarterly* XCII (2019), 457-491.

⁴⁵ Era în definitiv o problemă de logică. Uzun era în Asia Mică și nu putea trece Bosforul, iar Cazimir nu-l putea ajuta pe Uzun cu Matia în spate. Atât hanul, cât și regele, aveau nevoie de o a treia putere în care să se (re)unească rezolvarea/ rezolvările grijilor lor.

⁴⁶ În cuvintele lui Uzun Hasan/ Caterino Zeno/ Jan Długosz, proiectul ducea la așezarea întâiului născut al lui Cazimir pe tronul bazileilor și la supunerea Ungariei și a Boemiei de către ceilalți fii ai monarhului jagiellon, adică la stăpânirea întregii Europe de la Baltică la Strâmtoare. Era mai mult decât visase vreodată fratele mai mare, și rivalul lui Cazimir, Vladislav al III-lea, căzut în *cruciada de la Varna* (1444), exact treizeci de ani mai devreme.

⁴⁷ După prezentarea soliei lui Zeno, *Długosz* (IV, p. 603) a înfățișat pe scurt armistițiul polono-ungar de la Stara Wieś. A insistat pe *lacrimile* vărsate de Transilvania (ai cărei *primores* veniseră la Cazimir să i se închine), când aflase că rămânea (încă) sub *tirania* lui Matia.

⁴⁸ Reproșul în original: [...] *bellua illa e manibus elapsa est, et perpetua gloria Regis et Polonorum neglecta* [...] (*Długosz*, IV, p. 646). Din păcate, textul a primit araeori atenția cuvenită.

⁴⁹ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (= *Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia*, II, XI-XII, XIV), III. 1392-1500, A. Lewicki (ed.) (Kraków, 1894), no. 224, 243.

⁵⁰ A fost exact ceea ce *Długosz* (IV, 642, 650), i-a reproșat lui Matia în decembrie, când a avut loc nunta regelui Ungariei cu Beatrice de Aragon, fiica regelui Neapolelui, Ferdinand. Pe 20 august, Vladislav se căsătorise prin procură cu Barbara (proaspăt văduvă), fata lui Albert Achilles, markgraf de Brandenburg. *Długosz* „a omis” această căsătorie.

⁵¹ Poate nu ar mai trebui amintit, dar nu doar Cazimir „i-a stricat” planurile lui Ștefan.

⁵² Ipoteza lui A. M. Bryer (“Greeks and Türkmens: The Pontic Exception,” *Dumbarton Oaks Papers* XXIX (1975), 113-151, la 148-149, nota 146) privind rolul Teodorei în stabilirea relațiilor dintre Uzun și Ștefan ar merita reluată, ținându-se cont de încă în mare măsură necunoscutele înrudiri ale Mariei *de Mangop* (legăturile știute sau bănuite la Gorovei-Székely, *Princeps omni laude maior*, 88-89, nota 269). Pe de altă parte, posibila înrudire dintre Teodora și Maria nu trebuie socotită un factor decisiv pentru opțiunile lui Ștefan, știut fiind că aceasta nu a întreprins nimic în sprijinul lui Uzun la 1473, domnul atacând în Țara Românească abia după înfrângerea lui Uzun.

de la nordul Mării Negre care-l mai putea ataca pe Matia)⁵³ și nici Transilvania nu putea deveni a lui Cazimir (conform lui Długosz, Secuimea era ținută de Ștefan, căruia, după Cazimir, secuii îi juraseră credință încă de la 1471)⁵⁴.

Nu fără rețineri⁵⁵, Ștefan, cel care, păstrând aparențele vasalității, i-a dat oșteni lui Mehmed împotriva lui Uzun⁵⁶, și cel căruia – astfel – Uzun nu i s-a mai adresat în august 1473 pentru sprijin (i-a scris însă lui Matia și chiar lui Cazimir)⁵⁷, l-a mai ajutat încă o dată pe Matia să-și păstreze puterea (pre-cum la 1471)⁵⁸. Domnul Moldovei a năruit

⁵³ Geografic și politic, Uzun avea trei opțiuni pentru a determina un atac împotriva lui Matia: 1. diviziții tătari (care trebuiau să treacă prin Lituania și, măcar, Moldova), 2. Țara Românească a lui Radu al III-lea (fidel lui Mehmed al II-lea), 3. Moldova lui Ștefan al III-lea. Ștefan era unica variantă antihuniadă pe care Uzun i-o putea propune lui Cazimir.

⁵⁴ Vezi A. Jabłonowski, *Sprawy wołoskie za Jagiellonów. Akta i listy*, X (Warszawa, 1878), Anexă, no. 8, 30; Długosz, IV, p. 621; Gorovei-Székely, *Princeps omni laude maior*, 83. Pe 22 ianuarie 1472, Cazimir al IV-lea anunțase tuturor că ținuturile și districtele secuilor îi juraseră credință lui Cazimir cel Tânăr, regele natural al Ungariei, în mâinile magnificului Ștefan, voievodul Moldovei (vezi Ș. Papacostea, „Politica externă a lui Ștefan cel Mare: opțiunea polonă (1459-1472)”, *Studii și Materiale de Istorie Medie XV* (2007), 13-28, la 20-21).

⁵⁵ De unde și atacurile sale ulterioare la adresa lui Matia. În funcție de interpretarea pe care Ștefan o dădea armistițiilor polono-ungare și boemo-ungaro-polone de la începutul și de la sfârșitul anului 1474, domnul putea afirma că, până la soluționarea disputei dintre Matia și Cazimir asupra Moldovei, el nu avea suzeran (Gorovei-Székely, *Princeps omni laude maior*, 125, nota 174; vezi și L. Pilat, „*Respublica Christiana* și Moldova (1471-1474)”, *Analele Putnei III / 2* (2007), 91-104, la 98). Dar, tot atunci (sigur prin armistițiul de la Stara Wieś din februarie 1474), și Moldovei și Țării Românești li s-a interzis să se mai războiască între ele pe durata acordului dintre Buda și Suceava (*Urkundliche Nachträge*, no. 255, 273). Ștefan nu a respectat desigur prevederea. În realitate, nici una dintre părțile implicate nu au respectat cu adevărat aceste armistiții.

⁵⁶ *Magno*, III. *Ad annum 1473*, f. 576^v (editat ultima oară în Simon, „Habsburgs, Jagiellonians and Crusading”, 102-103). Astfel, Ștefan a fost informat înaintea tuturor, chiar și a Adrianopleului, despre înfrângerea lui Uzun (Guboglu, „Izvoare turco-persane”, 35).

⁵⁷ Pe 16 octombrie 1473, la două luni de la bătălia de la Bașkent, Caterino Zeno a autentificat la Caffa traducerea scrisorii (circulare)/ scrisorilor lui Uzun Hasan, datată/ date la 1 august 1473 (adică anterioare înfrângerii sale de către Mehmed al II-lea), către papa Sixt al IV-lea, împăratul Frederic al III-lea de Habsburg, Ferdinand de Aragon, regele Neapoleului, Cazimir al IV-lea, regele Poloniei, Matia Corvin, regele Ungariei, și Republica Sfântului Marcu (G. Berchet, *La repubblica di Venezia e la Persia* (Torino, 1856), Anexa I, no. 13, 137-139). Actele au fost înregistrate oficial de către Venetia (*I libri commemoriali della Republica di Venezia. Regesti (=Monumenti Storici Pubblicati dalla Deputazione Veneta di Storia Patria*, I, 1-6), R. Predelli (ed.), V. [Registri XIV-XVII] (Venezia, 1901), no. XVI-65, 213). În istoriografia română (și nu numai), documentele acestea s-au pierdut.

⁵⁸ Afirmția este valabilă și dacă oferta prezentată de Zeno a fost doar o stratagemă. Posibilitatea din urmă trebuie luată în calcul datorită celor patru luni scurse între prezența lui Zeno la Caffa, pe 16 octombrie 1473, și (re)aparitia sa în fața lui Cazimir, după 6 februarie 1474. În aceea zi, la Opatowiec, la hotarul dintre Polonia și Boemia (unde, tot după Długosz, i s-au înfățișat regelui polon și trimișii transilvani), au sosit la Cazimir solii venețieni, Paolo Ognibene și Antonio Gisaldi. Primul mergea, via Caffa, la Uzun, cel de al doilea la Ivan al Moscovei, oficial pentru afacerile papei Sixt al IV-lea (Długosz, IV, 601-602). În *Memoriile* sale, Caterino Zeno s-a străduit să explice doar peripețiile trăite mai ales pe mare la întoarcerea de la Uzun, după ce se despărțise de acesta și de solul ungar și de cel polon. Aceștia își continuaseră drumul spre casă împreună cu hanul (Zeno, ff. 22^r-23^v; *Italian Travels in Persia*, 31-32). În raportul trimis la Venetia, pe 18 august, după bătălia de la Bașkent, Zeno pomenise doi soli ungari și nici unul polon

ambițiile ungare și bizantine ale Casei de Jagiello (cele dintâi erau cât se poate de reale la acea vreme)⁵⁹. În fapt, într-o destul de bună măsură sigur, Ștefan s-a ajutat pe el însuși⁶⁰,

Nimeni nu putea garanta soarta Moldovei o dată ce țara devenea „loc de pasaj” – oficial cruciat – pentru oștile polone⁶¹ și mai ales pentru tătarii pe care tot Veneția se străduia de la 1471-1472 să-i arunce împotriva Porții⁶². La 1497, Jan Albert i-a cerut în numele Crucii lui Ștefan tocmai această: să-i deschidă țara și astfel calea spre Imperiul Otoman. Domnul a acceptat și l-a atras pe rege în capcana sa, sprijinit – precum la Vaslui – și de către secui, conduși acum de către *Birtoc* (Bartolomeu Drágffy), voievodul Transilvaniei și socrul domnului Moldovei⁶³.

În aceste condiții, la vremea *conspirației* sale și a lui Maximilian de Habsburg împotriva Casei de Jagiello, Ștefan, foarte bine informat asupra mișcărilor de pe malurile Mării Negre, a avut tot dreptul, și în plan polonez, să compare asaltul lui Jan Albert asupra Sucevei de la 1497 (în vederea căruia regele Poloniei își falimentase practic stăpânirile) cu atacul lui Mehmed al II-lea asupra Constantinopolului de la 1453⁶⁴. Era Orașul Sfânt care ar fi trebuit, două decenii mai târziu, să-i revină cel mai probabil lui Jan Albert. Cazimir cel Tânăr, favoritul lui Jan Długosz⁶⁵, era sortit de la 1471 pentru tronul Ungariei, tot așa precum Boemia îi revenise deja în parte lui Vladislav.

(Berchet, *La repubblica di Venezia*, Anexa I, no. 12, 135-137). Cât privește drumul de la Caffa la Cazimir, el a precizat laconic: [...] *doppo sofferte molte fatiche, et molti grandi pericoli scorsi, passò in Polonia, e trouò il Re Casimiro* [...] (Zeno, ff. 23^v-24^r; *Italian Travels in Persia*, p. 33). Companionul lui Caterino Zeno pe acest drum, *Michele Aman*, ar merita pe deplin atenția cercetătorilor.

⁵⁹ Vezi F. Priebsch, *Politische Correspondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles, 1470-1486* (= *Publikationen aus den Königlichen Preußischen Staatsarchiven*, LIX), I. 1470-1474 (Leipzig, 1894), no. 660, 555-556 (august 1473); Jabłonowski, *Sprawy woloskie*, Anexă, no. 8, 30 (ianuarie 1472); *Długosz*, IV, 603 (<ianuarie->februarie 1474), 621 [ante ianuarie 1475].

⁶⁰ Anii 1470/1471-1474/1475 ai domniei sale au fost în general prezentanți drept o vreme de ridicare a domnului. În durată, au și fost. La timpul lor, ei au fost ani în care Ștefan a luptat pentru supraviețuirea sa: de la arderea Brăilei (1470) la bătălia de la Vaslui (1475).

⁶¹ Pentru date și concept: Al. Simon, „Țările Române ca loc de pasaj cruciat în anii 1490,” *Anuarul Școlii Doctorale Istorie. Civilizație. Cultură* I (2005), 101-116.

⁶² Orientativ: Cornet, *Le guerre dei Veneti*, no. 50, 45 (26 decembrie 1472); no. 85, 106-107 (20 noiembrie 1473); no. 91, 113-114 (4 decembrie 1473); Pienaru, „Proiectul *scitic*”, pp. 123-126. Pericolul trecerii tătaru(-rusești) prin Moldova a apăsât – cel puțin în parte din „scenariile” răsăritene ale Veneției – asupra lui Ștefan până după ce veștile pri-vind campania sa *transalpină* (începută pe 8 noiembrie 1473) au ajuns în *Italia*. Republica a avut nevoie de dovezi antiotomane pentru a se încrede în Ștefan. Apoi (peste vreo trei-patru luni, adică „cândva” după sosirea lui Zeno la curtea lui Cazimir), Veneția a „creat” victorii antiotomane pe care Ștefan nu le-a asumat, nici măcar în plan cronistic intern (documentele din 25 și 28 martie 1474 au fost editate în Simon, „Anti-Ottoman Warfare,” 30).

⁶³ Vezi Al. Simon, “Regional and Hungarian Designs at the End of Bartholomew Drágffy’s Political Career,” *Banatica* XXIV (2014), 263-288. Reamintim că ginerele lui *Birtoc*, Alexandru, fiul lui Ștefan, tocmai murise în vara lui 1496.

⁶⁴ Pentru cuvintele lui Ștefan și evenimentele de la 1497-1498, a se vedea acum I.-A. Pop, Al. Simon, „*Partes Transilvanie intrabunt et te de tota terra tua disperdent*: Maximilian I de Habsburg către Ștefan cel Mare după Codrii Cosminului”, în prezentul număr din *Studia Universitatis Cibinensis. Series Historica*.

⁶⁵ Pentru o prezentare favorabilă a viitorului sfânt, vezi și M. Duczmal, *Jagiello-nowie: leksykon biograficzny* (Kraków, 1996), 365-373.

Cazimir *cel Tânăr* a murit însă în martie 1484, cu puțină vreme înainte ca Mănăstirea Putna să fie mistuită de flăcări și cu patru luni mai devreme ca fiul lui Mehmed al II-lea, Baiazid al II-lea (sultanul de la 1497 și aliatul anti-jagiellon al lui Ștefan de la sfârșitul secolului al XV-lea)⁶⁶, să cucerească Chilia și Cetatea Albă, cea care legase odinioară Europa de Trebizonda⁶⁷. Pe aceste două foste perle ale Moldovei, Jan Albert, căutător al propriei sale glorii, vroia oficial să le elibereze la 1497, după ce tatăl său, Cazimir al IV-lea, nu întreprinsese mai nimic ca să-l ajute pe Ștefan în urmă cu treisprezece ani⁶⁸.

⁶⁶ Este posibil ca bunăvoința lui Baiazid de la 1497 față de Ștefan să fi fost determinată și de amintirile politică a anilor 1473-1474. Poarta știa ce însemna să fi prins în clește. Iar nepotul lui Uzun Hasan, Ismail, stăpâna Persia la 1497

⁶⁷ Pentru anul 1484, vezi acum O. Cristea, *Acest domn de la miazănoapte* (Târgoviște, 2018)².

⁶⁸ Pentru Cazimir, Jan Albert și Ștefan și mai ales pentru originile rupturii personale dintre Jan Albert și Ștefan, vezi L. Pilat, "The 1487 Crusade: A Turning Point in the Moldavian-Polish Relations," *Medieval and Early Modern Studies for Eastern and Central Europe II* (2010), 123-136.